

РОЗПОВІДЬ ПРО КРАЇНИ СЛОВ'ЯН ТА РУСІВ ЗА ВІДОМОСТЯМИ АНОНІМНОЇ ПЕРСЬКОЇ ГЕОГРАФІЇ X СТОЛІТТЯ

*Присвячується пам'яті мого батька – Максимова Євгена Володимировича –
видатного дослідника археології та історії України.
Максимов С.Є.*

У статті в світлі сучасних археологічних та лінгвістичних досліджень розглядається питання про імовірне місце розташування "острову русів", який неодноразово згадується перськими та арабськими середньовічними географічними джерелами, а також найважливіші гідроніми, топоніми та антропоніми з тексту Худūd ал- 'Алам, пов'язані із територією проживання слов'ян та русів. Наводиться також український переклад фрагментів тексту анонімого перського географічного джерела X ст. Худūd ал- 'Алам, пов'язаних із згаданими вище етнічними групами.

Ключові слова: слов'яни, руси, анти, "острів русів", пеньківська культура.

Ця стаття є спробою продовжити тему про "острів русів", який розглядався перською та арабською середньовічною географічною літературою як територія, на якій мешкав народ, що називався "русами". Найдавніша згадка про "острів русів" міститься у тексті Ібн-Русте (близько 903 р. н.е.): "А щодо русів, то вони на острові, навкруги нього озеро; острів на якому вони живуть, простором три дні путі, [там] чащоби і хащі; [острів] нездоровий, сирий; якщо поставить якась людина свою ногу на землю, трясеться земля від сирості. В них цар, який зветься хāкāн-рūs"¹. Ця тема повторюється із незначними варіантами у інших арабських та перських географів².

Пошуки загадкового острова з часом перетворилися на "довічну проблему" археологів, істориків, етнографів, лінгвістів – тобто всіх, хто прагнув знайти наукові докази походження давньоруського етносу. Де тільки не розташовували "острів русів" дослідники різних часів – і в Балтійському морі, і в Тьмутаракані, і на озері Ільмень, пов'язували його із народами півночі, зокрема, з норманами тощо. Б.О.Рибаків³ присвятив аналізу досліджень "острова русів" цілий розділ своєї фундаментальної книги про походження Київської Русі, а сам схилився до думки, що "острів русів" знаходився в гирлі Дунаю⁴.

У 1989 р. після багаторічних археологічних досліджень на Черкащині автори цієї статті⁵ висловили думку, що дані археології, геології та географії дають підстави вбачати в "острові русів" Черкасько-Чигиринське підвищення. Більш конкретно межі області русів простягались від нижньої частини басейну р. Рось на північному заході до гирла р. Тясмин на південному сході. В західній частині Черкасько-Чигиринського підвищення перед Мошногірським кряжем, який простягається на 27 км вздовж правого берега р. Вільшанки, знаходиться велике торф'янисте Ірдинське болото (найбільш імовірно – давня протока Дніпра), з якого витікає р. Ірдинь (впадає в Дніпро) та в районі якого розташовані села Свидівок, Білозір'я, Ірдинь та Руська Поляна. Є всі підстави вважати, що болото та річка Ірдинь, а також р. Тясмин в її нижній течії були у давнину протокою Дніпра, а Черкасько-Чигиринське підвищення – островом. Такий висновок підтверджується геологічною будовою цієї місцевості та рельєфом Ірдинсько-Тясминської долини. На імовірність такого висновку вказує також свідчення Л.І.Похилевича про знахідку поблизу с. Белозер'я (стара назва очевидно походила від "Білого озера", а зараз це село зветься Білозір'я) носу від великого корабля та корабельного якоря⁶.

© Максимов Євген
Максимов Сергій

Таким чином, "острів русів" імовірно розташовувався на території розмірами близько 120x60 км, яку С.Рець назвав навіть "супергородищем в центрі природної фортеці", яке він пов'язував з різночасовими археологічними пам'ятками, здебільшого скіфського часу⁷.

Проте, за даними археології цей регіон найбільш яскраво представлений пам'ятками пеньківської (або за В.В.Сєдовим – празько-пеньківської) культури середини і третьої чверті I тисячоліття н.е.⁸. Вказуючи на слов'янську належність празько-пеньківських пам'яток, В.В.Сєдов відносить їх до антської гілки слов'янства балканського походження, підкреслюючи при цьому, що "анти і слов'яни були окремими племенами, які мали своїх вождів, своє військо і вели самостійну політичну діяльність. Відмінності між ними мали, скоріш за все, етнографічний характер, а в мовному відношенні не виходили за рамки діалектної диференціації"⁹. Отож можна взяти на себе сміливість припустити, що саме носіїв пеньківської культури (тобто слов'ян-антів) і називали арабські та перські автори "русами", які внаслідок інтеграції із слов'янами-полянами і, можливо, із слов'янами-в'ятичами (в тексті Худūd ал-'Алам проводиться чітка різниця між "русами" та "саклабами", що жили на захід від "русів") і склали етнічну основу Київської Русі XI – XIII століть.

Отже, судноплавну в давнину дніпровську протоку, яка проходила по долині Ірдинь-Тясмин, можна із значною долею імовірності вважати згаданою арабо-перськими географами (тут і далі ми наводимо назви річок, міст та етнічних територій у написанні та згідно із згадками про них в тексті Худūd ал-'Алам, переклад фрагменту якого наводиться нижче) річкою Рутā (Rūtā), яка текла на південь від області русів. Щоправда, Б.О.Рибаків¹⁰ ототожнює річку Рутā з Окою, проте Ока знаходиться не на півдні, а на північному сході від області русів, тобто за межами Середнього Подніпров'я. Ширше арабо-перські автори могли розуміти під цією рікою водний торговельний та транспортний шлях, який ішов від Середнього Подніпров'я далі по Тясмину, Інгулу та Інгульцю до Чорного моря у зв'язку з неможливістю судноплавства в районі дніпровських порогів¹¹.

Розглянемо далі інші найважливіші гідроніми, топоніми та антропоніми із тексту Худūd ал-'Алам, пов'язані, на нашу думку, із Середнім Подніпров'ям.

Особливо багато суперечок викликає тлумачення назв річок. Детальний аналіз різних точок зору щодо річок країн "саклабів" (слов'ян) та "русів" знаходимо в книзі Б.О.Рибаківа¹². Згідно з його тлумаченням під річкою Атіль малася на увазі ціла система річок, а не тільки Волга у сучасному розумінні. Річка Атіль починалась у передгір'ях Південного Уралу "з тієї ж самої гори на північ від Артуша" – тобто Іртишу (за В.Мінорським)¹³. Її витoki можна ототожнювати із сучасною річкою Білою, яку башкири називають Як-Ідель, тобто "Біла Волга" (староруська назва "Біла Воложка"). Продовженням річки Атіль була нижня течія Ками – від устя Білої до впадіння Ками у Волгу. Від цього місця та униз до дельти вже сама ріка Волга називалася Атіль (Атель). Тобто Атіль (Атель) IX – X століть це – ціла система річок: Біла+частина Ками+частина Волги¹⁴.

Наше розуміння того водного шляху, що називався Рутā, подано вище, а стосовно того, яку сучасну річку слід асоціювати із згаданою в тексті Худūd ал-'Алам під назвою "річка Рус" то, незважаючи на те, що згідно з цим текстом Рус впадає в Атіль (що, на наш погляд, є помилкою, пов'язаною із чисельними тлумаченнями торговельних шляхів між Волгою та Дніпром), під назвою Рус слід вважати сучасний Дніпро із системою його приток. Саме на річці Рус розташовані головні "міста русів" Уртāб, Ғ.лāб та Куйāба (Куйāфа)¹⁵, тобто Родень, Київ та Слав (Славія, Славль), про які мова піде нижче.

Щодо міст, то згідно з текстом Худūd ал-'Алам на річці Рус знаходилися три "міста русів" – Куйāба (Кубāба, Куйāфа), Ғ.лāба та Уртāб, які, на думку Б.О.Рибаківа, мають бути відповідно Києвом, Переяславлем та Роднем (Артанією або Артою)¹⁶. Стосовно давньоруського міста Родень, яке дослідила Г.Г.Мезенцева¹⁷ на Княжій Горі на південній околиці м. Канів, слід зауважити, що в різні часи могло існувати декілька поселень із такою назвою в різних місцях території, що розглядається. Одним з претендентів на ранній Родень (Уртāб, який в арабо-перських текстах зветься іще Артā або Арсā) може вважатися сучасне містечко Ірдинь, розташоване на горбі біля однойменного торф'янистого болота (давньої протоки Дніпра) – тобто саме на "острові русів".

Таку інтерпретацію трьох "міст русів" слід вважати досить переконливою, хіба що за винятком міста Ғ.лāба (за Б.О.Рибаківим Ғ.лāба=Славія=Переяславль, тобто сучасний

Переяслав-Хмельницький). Справа в тому, що на думку дослідників арабо-перських географій і, зокрема, тексту Худūd ал-‘Алам, їхні автори широко користувалися даними більш ранніми, ніж дата безпосереднього написання своїх творів. Б.О.Рибаков¹⁸ та В.В.Бартольд¹⁹ вважають, що основне джерело інформації цих географій датується не пізніше середини IX століття, хоча автор тексту Худūd ал-‘Алам безумовно користувався і даними своєї доби (дата написання тексту – 982 р.). Перша згадка про Переяславль зустрічається в літопису під 907 р.²⁰, але це навряд чи було на той час велике місто, про яке було варто згадувати арабо-перським географам тому, що в різних списках літопису Руського під 992 р. у розповіді про битву з печенігами сказано: "Володимєрь же поиде противу имъ и сретє и на Трубеши ни бродѣ, кде нынѣ Переѡславль"²¹. Вживане в тексті слово "нынѣ" дозволяє вивести логічне судження: "раніше Переяславля тут не було", тобто "з'явився тут Переяславль порівняно нещодавно". Далі у літопису йде розповідь про те, як "Володимєрь же радъ бывъ заложи городъ на бротѣ том и наре и Переѡславль"²², що можна розуміти як відомості про початок будівництва укріплень. Семантика префікса "пере-" в назві Переяславль також свідчить про вторинність цього топоніма. Так яке ж місто було первинним гіпотетичним Славом (Славією, Славлем), що згадується в тексті Худūd ал-‘Алам як Ҷ.лаба?

На нашу думку, ця назва має співвідноситись із великим слов'янським городищем VIII – XI століть, яке було досконально досліджено експедицією Інституту археології АН УРСР у 1974 – 1985 рр. під керівництвом Є.В.Максимова та В.О.Петрашенко в урочищі Городки (або Сурми, Труби) біля колишнього села Монастирьок Канівського району Черкаської області. Це городище знаходиться на правому березі Дніпра навпроти сучасного міста Переяслав-Хмельницький і є багатошаровою археологічною пам'яткою. Тут існує потужний культурний шар з відкладеннями трипільської культури (V – III тис. до н.е.), епохи бронзи (II тис. до н.е.), скіфського часу (VII – III ст. до н.е.), зарубинецької культури (III ст. до н.е. – II ст. н.е.), райковецької культури (VIII – X ст.) і нарешті часів Київської Русі, коли на східній частині городища з XI по XIII ст. існувало літописне давньоруське місто Заруб – "богатирська застава", що контролювала відомий Зарубський брід через Дніпро²³. Це місто, розташоване у важкодоступній місцевості Канівських геологічних дислокацій, із стрімким розвитком держави Київська Русь, столицею якої вже був Київ, поступово втрачає своє політичне та економічне значення і нарешті припиняє існування в X ст. після набігів печенігів²⁴. Таким чином, можна зробити припущення, що лівобережний Переяславль з'явився після руйнування правобережного Слава (Славії, Славлю) та, іншими словами, "перейняв його славу"²⁵.

Певною загадкою є локалізація згаданих в тексті Худūd ал-‘Алам "міст саклабів" (тобто слов'ян) Вабнїт та Хурдāб. Якщо прийняти припущення Б.О.Рибакова, що анонімний географ розумів під етносом "саклабів" не тільки слов'ян-полян, а й слов'ян-в'ятичів, то ці міста слід асоціювати з містами в'ятичів в басейні річки Ока. Принаймні Хурдāб (якщо це тільки не є перекрученим топонімом Уртāб, тобто Родень) Б.О.Рибаков асоціює із містом Корьдном, куди Володимир Мономах спрямував свій похід²⁶. А от локалізація міста Вабнїт залишається загадкою, яку іще треба розкрити.

Нижче, відходячи від суто теоретичних та гіпотетичних роздумів, автори пропонують українським науковцям переклад фрагменту твору перського анонімного географа X століття під назвою Худūd ал-‘Алам ("межі світу").

Худūd ал-‘Алам (араб. المغرب ىال المشرق من العالم حدود) є географічним трактатом 982 року невідомого перськомовного автора. Повна назва твору: "Худūd ал-‘Алам мін ал-Машрик іла-л-Магриб" – "Книга про межі світу від Сходу до Заходу".

Компілятивний твір Худūd ал-‘Алам було написано перською мовою у 372 р. за мусульманським календарем (тобто у 982/983 рр.) і було присвячено еміру Гузганана (північний Афганістан) Абул-Харису Мухаммаду бін Ахмаду ал-Фаригуні.

Копію оригіналу цього твору (зроблену у 1258 р.) було випадково знайдено у 1892 р. у м. Бухара російським орієнталістом капітаном А.Г.Туманським²⁷, який у 1897 р. опублікував фрагменти рукопису, що стосувалися Східної Європи²⁸.

Твір цей великий за обсягом, тому нижче ми наводимо переклад²⁹ тільки тих розділів, які стосуються ареалу мешкання слов'ян та русів. Ці розділи перекладено українською мовою вперше. Наскільки відомо авторам цієї статті повний переклад цього тексту з перської існує лише англійською мовою, з якого і було зроблено наш переклад. Всі відомі фахівці, які працювали над цим текстом та тлумачили його (В.В.Бартольд, Я.А.Гаркаві, Д.А.Хвольсон,

Б.О.Рибаков, Б.М.Заходер та інші), не мали повного перекладу цього тексту російською мовою, не кажучи вже про українську, а користувалися лише фрагментами, переклад яких з перської не завжди був еквівалентним. Слід зазначити, що переклад англійською мовою, зроблений В.Мінорським у 1937 році³⁰ та опублікований видавництвом Оксфордського університету (Велика Британія), відрізняється високим рівнем еквівалентності – перекладач навіть залишив у дужках сумнівні місця в латинській транскрипції з перської мови. Цей переклад має дуже солідне наукове підґрунтя (передмова В.В.Бартольда та чисельні коментарі В.Мінорського), тому імовірність можливих похибок та спотворень змісту перського оригіналу у "вторинному" перекладі українською мовою з англійської є досить низькою. Нижче подано переклад розділів тексту анонімного перського географа, який у виданні цього тексту англійською мовою розміщено відповідно на стор. 75 – 76 (§6) та 158 – 159 (§§43, 44).

ХУДЎД ал-' АЛАМ

"Межі світу"

Перська географія

372 р. від початку мусульманського літочислення³¹ – 982 р. н.е.

§ 6. Річки.

41. Ще однією річкою є РАС (?), яка тече на півночі (*andar ḥadd-i shamāl*)³² в країні гүзів. Це велика річка, вода в якій є чорною та має поганий запах (*siyāh va ganda*); вона починається з гори, яка знаходиться між країнами кімākів та киргизів, тече (*andar miyān*) через країну гүзів і впадає в Хазарське море.

42. Ще однією річкою є АРТУШ (Іртиш?), яка починається з тієї ж самої гори. Це велика річка, вода в якій є чорною, але питною (*shīrīn*). Вона тече між країнами гүзів та кімākів, доки не сягає селища Джүбін (*Чүбін) в країні кімākів; потім вона вливається в річку Атіль.

43. Ще однією річкою є АТІЛЬ [sic], яка починається з тієї ж самої гори на північ від Артуша; це могутня та широка річка, яка тече через країну кімākів (*andar miyāna-yi Kīmākiyān*) аж до селища Джүбін (*Чүбін); потім вона повертає на захід вздовж кордону між гүзами та кімākами, аж доки не проходить повз булгāрів (*tā bar Bulghār bigudharadh*); потім вона повертає на південь і тече між турецькими печенігами та буртāсами, тече повз місто Атіль, яке належить хазарам (*az ḥadd-i Khazarān*), і впадає в Хазарське море.

44. Ще однією річкою є РҮС, яка починається з середини країни ґаклāбів³³ і тече далі у східному напрямку, доки не досягає меж країни рүсів. Потім вона тече вздовж меж (*bar ḥudūd*) Уртāб, ґлāб та Күйāфа, які є містами рүсів, та вздовж меж кіф'яків. Потім вона змінює свій напрямок і тече на південь до меж країни печенігів (*ba ḥudūd Bachanāk*) та впадає в річку Атіль.

45. Ще однією річкою є РҮТА (?)³⁴, яка починається з гори, розташованої на кордоні (*sarḥadd*) між печенігами, маджгарами³⁵ та рүсами. Потім вона входить у межі рүсів (*andar miyāna-yi ḥadd-i Rūs*) та тече до ґаклāбів. Потім вона сягає міста Хурдāб, яке належить ґаклāбам, та використовується на їхніх ланах та луках.

§ 43. Розповідь про країну слов'ян (ґақлāб).

На сході від цієї країни знаходяться внутрішні булгāри (*Bulghār-i andarūni*) та частина рүсів; на півдні від неї – деякі частини моря Гурз та деякі частини країни Рүм; на заході та півночі від неї скрізь знаходяться пустелі та незаселені землі півночі. Це простора країна, де дуже велика кількість дерев ростуть близько одне до одного (*payvasta*). Люди живуть серед дерев та не сіють (*kisht*) нічого крім проса (*arszan*). У них немає винограду, але вони мають багато меду, з якого роблять вино та йому подібне. Їхні посудини (діжки) для вина (*khunb-i nabīdh*) робляться з дерева та там є люди (*mard buvadh kī*), які за рік виробляють сотню таких посудин вина. Вони мають стада свиней (*ramma-hā-yi khūg*), такі самі (*ham chinānk*), як отари овець. Померлих вони спалюють. Коли вмирає чоловік, його дружина, якщо любить його, вбиває себе. Вони носять сорочки та чоботи вище щиколоток (*pirāhan va mūza tā ba ka ' b*). Всі вони поклоняються вогню. Вони мають струнні інструменти (*ālāt-hā-yi rūdh*), невідомі в ісламських країнах (*andar musalmāni*), на яких вони грають. Їхня зброя – щити, дротики (*zūpīn*) та списи. Короля ґаклāбів називають С.мүт-світ (або Бсмүт-світ, *بسموت سويت خوانند*). Їжа

їхніх королів – молоко. Вони проводять зиму в хатинах або в підземних житлах (*kāz-hā va zīr-zamīn-hā*). Вони мають багато замків та фортець. Вони одягаються, переважно, в одягу з льону. Вони вважають своїм релігійним обов'язком (*vājib andar dīn*) служити королю. Вони мають два міста.

1. ВАБНІТ³⁶ – це перше місто на сході земель ґаклāбів та деякі (з його мешканців) нагадують рґсів.

2. ХУРДАБ³⁷ – велике місто, де посідає король.

§ 44. Розповідь про країну рґсів та її міста.

На схід від цієї країни знаходяться гори печенігів; на південь – річка Рутā (روتا?); на захід – ґаклāби; на північ – незаселені землі півночі. Це простора країна, а її мешканці мають поганій характер (*badh ʔab*), вони незговірливі (*badh-rag va nā-sāzanda*), виглядають гордовито (*shūkh-rūy*), забіякуваті (*sītīza-kār*) та войовничі (*ḥarb-kun*). Вони воюють з усіма невірними (*kāfir*), які живуть навколо них, та виходять переможцями (*bihtar āyand*). Їхній король зветься Рґс-хākāн. Це країна, природа якої дуже багата всім необхідним (для життя). Одна частина (*gurūh*) з них виявляє лицарську гідність (*muruvvat*). Вони поважають знахарів (*ʔabībān rā buzug dārand*). Кожного року вони сплачують десятину від своєї військової здобичі та прибутків від торгівлі (*ghanimat va bāzurgānī*) своїм правителям (*sultān*). Серед них живе група слов'ян, які їм служать. Приблизно із 100 ліктів (*gaz*) бавовняної тканини (*karbās*) вони шують штани³⁸, які носять (*andar pūshand*), підкочуючи їх вище коліна (*bar sar-i zānū gird karda dārand*). Вони носять вовняні капелюхи (*ba sar bar nihādha dārand*) з хвостами, які спускаються донизу за їхню шию (*dum az pas-i qafā furū hishta*). Вони ховають померлих з усім їхнім майном (*bā har chi bā khwīshdan dāradh*), одяжею та прикрасами (*pirāya*). Вони (також) кладуть в могилу разом з померлим їжу та напої (*ʔa 'ām va sharāb*).

1. КґЙАБА³⁹ (? Кґбāба &c.) є містом [країною?] рґсів, яке лежить найближче до ісламських земель. Це приємне місце та тут посідає їхній король. Тут виробляється різне хутро (*mūy*) та цінні мечі.

2. ҢЛАБА⁴⁰ (? صلاحه) – приємне місто, звідки, коли панує мир, вони їздять торгувати (? *bā bāzurgānī āyand*) в землі булґарів.

3. УРТАБ⁴¹ (? ارتاب) – місто, де вбивають іноземців, коли вони туди потрапляють. Тут виробляються цінні клинки та мечі, які можна зігнути удвічі (*ū rā du tāh tavān kardan*), а, як тільки відпустити руку, вони знов повертаються до свого попереднього стану.

¹ Заходер Б.Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. – Т. 2. – М., 1967. – С. 78.

² Там само. – С. 78 – 81.

³ Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII вв. – М., 1982. – С. 342 – 358.

⁴ Там само. – С. 348.

⁵ Максимов Є.В., Максимов С.Є. Літописне місто Заруб за даними археології, історії та лінгвістики // Археологія. – № 1, 1989. – К., 1989. – С. 114 – 119.

⁶ Похилевич Л.И. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. – Біла Церква, 2007. – С. 483.

⁷ Рець С. Супергородище в центрі природної фортеці // Вісник № 1 (11), 2003. – К., 2003. – С. 115 – 122.

⁸ Приходнюк О.М. Пеньковская культура (Культурно-хронологический аспект исследования). – Воронеж, 1998. – 170 с.

⁹ Седов В.В. Восточные славяне в VI – XIII вв. – М., 1982. – С. 28.

¹⁰ Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII вв. – М., 1982. – С. 211.

¹¹ Бидзиля В.И. Приднепровские "города" Птолемея // Археологические исследования на Украине в 1976 – 1977 гг. / Тез. докл. XVII конференции Института археологии АН УССР. – Ужгород, 1978. – С. 87.

¹² Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII вв. – М., 1982. – С. 209 – 212.

¹³ Ḥudūd al 'Ālam "The Regions of the World". A Persian geography 372 A.H. – 982 A.D. / Translated and explained by V. Minorsky. – London: Messrs. Luzac & Co., Oxford: Oxford University Press, 1937. – P. 75.

¹⁴ Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII вв. – М., 1982. – С. 209.

¹⁵ Ḥudūd al 'Ālam "The Regions of the World". A Persian geography 372 A.H. – 982 A.D. / Translated and explained by V. Minorsky. – London: Messrs. Luzac & Co., Oxford: Oxford University Press, 1937. – P. 75.

¹⁶ Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII вв. – М., 1982. – С. 215; 235; 331 – 334.

¹⁷ Мезенцева Г.Г. Давньоруське місто Родень. Княжа гора. – К., 1968. – 183 с.

- ¹⁸ Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII вв. – М., 1982. – С. 192.
- ¹⁹ Бартольд В.В. Худуд Ал-алем. Рукопись Туманского с введением и указателем В.Бартольда. – Л., 1930. – С. 19.
- ²⁰ Полное собрание русских летописей. – Т. 1. – М., 1962. – С. 31.
- ²¹ Там само. – С. 122.
- ²² Там само. – С. 124.
- ²³ Максимов Е.В., Петрашенко В.А. Славянские памятники у с. Монастырек на Среднем Днепре. – К., 1988. – 148 с.
- ²⁴ Петрашенко В.А. Городище Монастырек VIII – X вв. в свете новых исследований // Земли Южной Руси в IX – XIV вв. (История и археология). – К., 1985. – С. 79.
- ²⁵ Максимов Е.В., Максимов С.Є. Літописне місто Заруб за даними археології, історії та лінгвістики // Археологія. – № 1, 1989. – К., 1989. – С. 116.
- ²⁶ Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII вв. – М., 1982. – С. 218.
- ²⁷ Ḥudūd al 'Ālam "The Regions of the World". A Persian geography 372 A.H. – 982 A.D. / Translated and explained by V. Minorsky. – London: Messrs. Luzac & Co., Oxford: Oxford University Press, 1937. – P. VII.
- ²⁸ Заходер Б.Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. – Т. 2. – М., 1967. – С. 12.
- ²⁹ Переклад виконано Максимовим С.Є. з англійського тексту за виданням: Ḥudūd al 'Ālam. "The Regions of the World". A Persian Geography 372 A.H. – 982 A.D. / Translated and explained by V.Minorsky. With the Preface by V.V.Barthold (Translated from the Russian). – London: Messrs. Luzac & Co., Oxford: Oxford University Press, 1937. – 524 p. Нумерація параграфів та пунктів тексту подається згідно з цим виданням.
- ³⁰ Заходер Б.Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. – Т. 2. – М., 1967. – С. 13.
- ³¹ Початок мусульманського літочислення, або "рік хіджри", припадає на 622 рік н.е. (за сучасним літочисленням від Різдва Христового).
- ³² В українському тексті збережено транскрибовані латинськими літерами фрагменти перського тексту (подаються в дужках курсивом), які В.Міно́рський надавав в тих місцях, де у нього були сумніви щодо вірного тлумачення або вимови цих фрагментів.
- ³³ Ṣaqlābi (the Ṣaqlāb) за В.Міно́рським – слов'яни.
- ³⁴ Rūtā (روتا) згідно з англійським текстом Худуд ал- 'Алам.
- ³⁵ Маджгарі (Majgharī) за Б.М.Заходером – мадяри.
- ³⁶ VĀBNĪT згідно з англійським текстом Худуд ал- 'Алам.
- ³⁷ KHURDĀB згідно з англійським текстом Худуд ал- 'Алам.
- ³⁸ Б.М.Заходер (вказана праця, с. 99) наводить цитати з перекладів текстів Ібн Русте та Ібн Фадлана, де сказано, що рӯси носять шаровари (шальвари).
- ³⁹ KŪYĀBA згідно з англійським текстом Худуд ал- 'Алам.
- ⁴⁰ Ṣ.LĀBA згідно з англійським текстом Худуд ал- 'Алам.
- ⁴¹ URTĀB згідно з англійським текстом Худуд ал- 'Алам.

В статье в свете современных археологических и лингвистических исследований рассматривается вопрос о вероятном месторасположении "острова русов", который неоднократно упоминается персидскими и арабскими средневековыми географическими источниками, а также важнейшие гидронимы, топонимы и антропонимы из текста Худуд ал- 'Алам, связанные с территорией проживания славян и русов. Приводится также украинский перевод фрагментов текста анонимного персидского географического источника X в. Худуд ал- 'Алам, связанных с вышеупомянутыми этническими группами.

Ключевые слова: славяне, русы, анты, "остров русов", пеньковская культура.

The article focuses upon the possible localization of the "Rūs Island" in the light of recent archaeological and linguistic research – the island, which is repeatedly mentioned by the Persian and Arab medieval geographical chronicles. The authors of the article suggest their interpretation of major hydronyms, toponyms and anthroponyms mentioned in the anonymous Persian geographic chronicle of the 10th century (Ḥudūd al 'Ālam. "The Regions of the World"), which are related to the territories of the Rūs and Slav people. Ukrainian translation of the paragraphs concerning the "Slav Country" and the "Rūs Country" from the above-mentioned Persian geographic chronicle is suggested at the end of the article.

Keywords: Slavs, the Rūs people, Antes, the "Rūs Island", the Pen'kivka culture.